Катерина Гранде,
психоаналітик, член Дивізіону
психоаналітичної психології
та психотерапії НПА,
член Української асоціації
психоаналізу.

E-mail: katerina0675378818@gmail.com

ORCID 0000-0002-7503-4737

Kateryna Grande,
Psychoanalyst, member of the Division
of Psychoanalytic Psychology
and Psychotherapy of the NPA,
member of the Ukrainian
Association of Psychoanalysis

Леонід Ніколаєв,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології,
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний
університет імені
Григорія Сковороди»

E-mail: leonid.nikolaiev@gmail.com

ORCID 0000-0001-6506-4871

Leonid Nikolaiev,
Candidate of Psychology Sciences,
Associate Professor
of the Department of Psychology
of SHEI «Pereiaslav-Khmelnytskyi
Hryhorii Skovoroda State
Pedagogical University»

ПСИХОЛОГІЧНА ТА СОЦІОКУЛЬТУРНА АДАПТАЦІЯ ПІДЛІТКІВ В ІНОКУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті розглянуто проблему успішності психологічної та соціокультурної адаптації підлітків в інокультурному середовищі. Визначено відмінності в процесі адаптації в культурному та інокультурному середовищі. Виявлено вплив інокультурного середовища на розвиток та становлення особистості підлітка. Визначено, що процес адаптації є двостороннім, адже як і приїжджці намагаються влитися в нове середовище, так і місцеві жителі намагаються прийняти їх у своє середовище, хоча й дуже часто чинять супротив цьому процесу. Акцентовано, що особлива увага в процесі адаптації мігрантів має приділятися дітям, оскільки, з одного боку, в одному освітньому просторі виявляються діти з різними культурними традиціями, цінностями, стереотипами поведінки, з різних соціальних верств, що часом перешкоджає встановленню оптимальних взаємин серед учнів, а з іншого, – саме в період дитинства та юності пізнаються і інтеріоризуються вищі цінності людини, що має вплив на життєві концепції, формування ставлення до себе та інших, освоєння різних соціальних ролей і вимог, вироблення моделей поведінки. Визначено, що в ефективному процесі адаптації підлітків в інокультурному середовищі важливе місце посідає поняття інтегративної асертивної поведінки. Представлено аналіз чинників та бар'єрів соціальної адаптації підлітків і проаналізовано сучасні концепції соціальної адаптації та інтеграції підлітків в інокультурному середовищі. Охарактеризовано сутність соціокультурної адаптації. Проаналізовано умови адаптації етнічних мігрантів. Виокремлено причини недостатньо успішної адаптації та інтеграції етнічних мігрантів і їхніх дітей. Визначено поняття «мігранти», «діти мігрантів», виявлено відповідність та невідповідність між умовами, необхідними для успішної адаптації та інтеграції, і тими реаліями, з якими стикаються підлітки в дійсності.

Ключові слова: асертивна поведінка, асиміляція, інокультурне середовище, інтеграція, маргіналізація, мігранти, міграція, психологічна адаптація, соціальна адаптація, соціокультурна адаптація.

The article considers the problem of success in psychological and sociocultural adaptation of adolescents in a foreign cultural environment. The differences in the process of adaptation in cultural and foreign cultural environment are defined. The influence of a foreign cultural environment on the development and formation of the adolescent's personality is revealed. The adaptation is a two-way process, as the immigrants try to integrate into the new environment and the locals try to accept them into their environment, although very often they oppose this process. That is why a special attention in the adaptation process of migrants should be paid to children: on the one hand, children with the different cultural traditions, values, stereotypes, and different social strata are present in one educational space, which sometimes prevents the establishment of optimal relationships among students. On the other hand, it is during childhood and adolescence that the higher values of a person are known and interiorized, which has an impact on the life concepts, formation of attitudes towards himself and others, development of various social roles and requirements and development of behavior patterns. It was found that in the effective process of adolescents' adaptation in a foreign cultural environment an important place is occupied by the concept of integrative assertive behavior. The analysis of the factors and barriers of adolescents' social adaptation is also presented; and modern concepts of social adaptation and integration of adolescents in a foreign cultural environment are analyzed. The essence of a socio-cultural adaptation is characterized. The adaptation conditions of ethnic migrants are analyzed. The reasons for the insufficiently successful adaptation and integration of ethnic migrants and their children are highlighted. The concepts of "migrants", "children of migrants" are defined, the correspondence and discrepancy between the conditions necessary for successful adaptation and integration, and the issues, which teenagers face in reality, are revealed.

Keywords: *assertive behavior, assimilation, foreign cultural environment, integration, marginalization, migrants, migration, psychological adaptation, social adaptation, sociocultural adaptation.*

Постановка проблеми. Проблема психологічної та соціокультурної адаптації підлітків в інокультурному середовищі є доволі актуальною у зв'язку зі збройним конфліктом на сході України, економічною кризою та відсутністю робочих місць з гідною оплатою. Згідно з щорічним звітом департаменту з економічних і соціальних питань ООН про процеси міграції в світі за 2019 рік, майже 5 мільйонів українців нині живуть за межами України. З них, українських мігрантів у віковій групі 0-19 років у 2019 році було 6,3 %, що складає майже 315 000 українських підлітків. Активна міжнародна академічна та професійна мобільність сучасних українців викликають підвищений інтерес психолого-педагогічної науки до проблеми соціокультурної та психологічної адаптації підлітків в інокультурному середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У даний час в психолого-педагогічній літературі можна знайти різноманітні практичні розробки у сфері соціально-психологічної адаптації дітей, підлітків із сімей мігрантів (С. Бондирева, Н. Лебедева, Е. Захарченко, Г. Солдатова, Т. Стефаненко, Л. Шайгерова, О. Шарова, Н. Ковальова, Г. Хайнрікс, Х. Тамм, Д. Пачолі). В умовах освіти проблема дітей-мігрантів привертає все більшу увагу дослідників, починають створюватися відповідні умови, розроблятися спеціальні програми, орієнтовані на полегшення процесу адаптації такої дитини до нових для неї умов життя.

Мета статті – виявити особливості впливу інокультурного середовища на становлення особистості підлітка, дослідити чинники успішної адаптації підлітків в інокультурному середовищі.

Виклад основного матеріалу. Ефективна та успішна інтеграція підлітків залежить від багатьох чинників, зокрема від їхнього психологічного стану та, як

наслідок, стресостійкості та інтелектуальної активності. Становлення особистості як суб'єкта соціалізації стає ще більш складним завданням, коли змінюються умови проживання, оточення та мовне середовище. Підлітку доводиться швидше дорослішати, навчатися відстоювати власні позиції в новому комунікативному просторі, формувати такі психологічні властивості, які б дозволили повноцінно та якнайшвидше увійти в соціальну сферу інокультурного середовища. Зокрема, розуміння конструктивного й деструктивного розвитку адаптації підлітка, з огляду на його асертивну поведінку в інокультурному середовищі, може скерувати психологів на нові дослідження й надання спеціалізованої психологічної допомоги.

Адаптація до інокультурного середовища – це найбільш загальний термін, що описує процес взаємодії емігранта з новим культурним середовищем. Принципово важливо розуміти, що в сучасних дослідних підходах адаптація не розглядається як однозначно позитивний процес, навпаки, вона об'єднує всі можливі варіанти взаємодії: від ситуації, коли підлітки цілком успішно пристосовуються до нових умов, так і до ситуації, коли вони виявляються не спроможними вписатися в нове середовище.

Професор психології К. Уорд виділяє два компоненти адаптації: психологічний і соціокультурний, також їх називають внутрішній і зовнішній. Психологічна адаптація відноситься до особистісних психоемоційних реакцій індивіда, що виражається в почутті задоволеності й повноті життя в нових умовах. Соціокультурна адаптація стосується засвоєння соціальних навичок, інтеграції в соціальну структуру, в тому числі участь в соціальних взаємодіях. Два види адаптації мають різну часову динаміку змін. Для соціокультурної адаптації характерне інтенсивне первинне освоєння навичок та умінь з подальшим спадом. Психологічна адаптація менш передбачувана, проте початковий період представляється дослідниками як найбільш напружений етап [Ward, Kennedy, 1999].

Етимологія слова культура від латинського cultura – обробіток землі, її культивування. Уперше це слово використав римський оратор і філософ Цицерон (І ст. до н.е.), говорячи про формування людської душі. У римській античності цей термін вказував на вихованість, освіченість, а термін «cultor» означав – наставник, учитель, вихователь. В епоху Відродження «культурність» починають розглядати як освіченість, відповідність гуманістичним ідеалам епохи. Слово «культура», що відноситься до конкретних процесів, стало частіше використовуватися для процесів розвитку і вдосконалення взагалі, що обумовило універсалізацію поняття.

За визначенням англійського культуролога Е. Тайлора культура складається у цілому із знання, вірувань, мистецтва, моральності, законів, звичаїв і деяких інших здібностей і звичок, засвоєних людиною як членом суспільства [Tylor, 1989].

Культурне середовище – це явище суспільне, для його формування потрібна соціальна ситуація, яка утворюється тільки в результаті контактів між людьми. Тобто культурне середовище – це культура, але розглянута в її

просторовому втіленні, це комплекс специфічних особливостей та рис етнічного населення, зосереджених в межах певного простору та активований в соціальній поведінці людей [Erikson, 1964].

Культура виконує важливі функції, без яких саме існування людини і суспільства неможливе. Термін «функція» (лат. «виконання») – перекладається як зобов'язання, коло діяльності. Головною функцією культури є гуманістична. Мета культури – всебічний розвиток людини. Від цієї головної системоутворюючої функції відгалужуються інші функціональні модифікації культури. На соціальному рівні функціями культури є такі: комунікативна функція, інтегративна, аксіологічна (ціннісна) функція, адаптаційна функція, регулятивна, пізнавальна, семіотична та функція соціалізації. Також є компенсаторна функція – пов'язана з поновленням фізичних і духовних сил людини, проведенням дозвілля та психологічною розрядкою [Никифорова, 2012].

Для того, щоб визначити, що таке інокультурне середовище або іншокультурне (в українському правописі це однаково вживані синоніми), розглянемо чотири складових поняття «культурного середовища», а саме:

- символічна діяльність, яка регулює процеси та норми поведінки, прийнятні в суспільстві;
- нормативно-соціальна поведінка, тобто форма взаємодії між людьми;
- мова, за допомогою якої здійснюється соціальна взаємодія;
- звичаї (традиції) як фундамент для формування цілого етносу та окремої особистості;
- освіта (система освіти; управління трудовими ресурсами);
- організація суспільства (спорідненість; соціальні інститути; структура влади; соціальні прошарки; система громадянства);
- технологічна та матеріальна культура (транспорт; енергетична система; комунікації; урбанізація; наука; винаходи) [Пурська, 2011].

З огляду на це, можна сформулювати поняття «інокультурного середовища». Інокультурне середовище – широке поняття, що характеризує всю сукупність властивих даному суспільству культурних цінностей, нормативно-соціальної поведінки та мови, які є незвичними або незрозумілими для представника іншого культурного середовища.

Американський антрополог Ф. Бок у вступі до збірки «Культурний шок» визначає культуру в найширшому сенсі слова як те, через що людина стає чужаком, коли покидає свій будинок. Культура включає всі переконання і всі очікування, які висловлюють і демонструють люди. Коли людина у своїй групі, серед людей, з якими розділяє загальну культуру, їй не доводиться обдумувати і проектувати свої слова і вчинки, бо всі ведуть себе у принципі однаково, знають, чого чекати один від одного. Але перебуваючи в чужому суспільстві, людина зазнаватиме труднощів, відчуття безпорадності і дезорієнтованості, що можна назвати культурним шоком [Bock, 1970].

Проаналізувавши дослідження комунікації культур, можемо зазначити, що було визначено найбільш популярні три типи реакції на інокультурне середовище:

- заперечення відмінностей культур – характеризується сприйняттям, що має в основі впевненість, що всі люди мають одні й ті ж переконання, норми поведінки, етики та цінності, незалежно від етнічного розподілу;

- захист власної культурної переваги – це тип сприйняття, який характеризується визнанням традицій інших культур, але й наявністю стійкого уявлення про те, що чужа культура може бути загрозою для власних традицій та порядків. Це достатньо активна (деколи агресивна) позиція, що реалізовується у ствердженні неодмінної власної культурної переваги та зневазі до інших культур;

- мінімізація культурних відмінностей – достатньо поширений, за західними мірками, спосіб сприйняття інших культур. Мінімізація культурних відмінностей запобігає культурному конфлікту та культурному шоку.

Проблема інтеграції та соціалізації підлітка набуває особливої актуальності з огляду на причини еміграції сім'ї в цілому або підлітка особисто. У залежності від виду еміграції (трудова чи інтелектуальна) та ментальних особливостей країни проживання, відбувається процес адаптації.

У цілому вважається, що люди, які емігрують з метою пошуку роботи або одержання освіти, адаптуються досить легко, в той час як біженці можуть інтегруватися в нове суспільство набагато довше та з великими труднощами.

Аналізуючи специфіку адаптації підлітка в інокультурному середовищі з огляду на причину еміграції виділяються такі умови:

1. Культурна дистанція. Ряд досліджень показує, що культурна дистанція є одним із значущих чинників адаптації. Чим менша культурна дистанція між корінним населенням та приїжджим, тим легше проходить процес адаптації, і тим імовірніше, що емігрант швидше адаптується до соціальної, культурної та економічної сфери життя.

2. Мовні компетенції. Багато дослідників у першу чергу відносять їх до чинників, що визначають культурну дистанцію.

3. Контекст прийняття. Як саме інокультурне середовище налаштоване до суб'єкта. Не дивлячись на те, що переважна кількість досліджень направлена на стратегії адаптації емігрантів, але саме приймаюча сторона формує поле, яке істотно впливає на рівень стресу й відчуття дискомфорту, яке можуть відчувати підлітки.

4. Вік міграції. Чим у більш ранньому віці емігранти потрапляють до інокультурного середовища, тим легше проходить процес адаптації. Дітям набагато легше перейняти культурні норми й традиції.

5. Зовнішність (фенотипічні характеристики). Для емігрантів, зовнішність яких суттєво не відрізняється від більшості представників інокультурного середовища, процес адаптації може відбуватися простіше, ніж у тих, хто явно виділяється (колір шкіри або волосся, розріз очей) [Зубенко, 2004].

З позиції соціальної психології Т. Стефаненко узагальнює спроби означення універсального емігранта, який зазнає найменше труднощів під час адаптації в інокультурному середовищі й говорить про те, що для життя в чужій культурі найкраще підходить професійно компетентний, з високою самооцінкою, терпимий до невизначеності, товариський індивід екстравертного типу з внутрішнім локусом контролю. Людина, в системі цінностей якої велике місце посідають загальнолюдські потреби, а при врегулюванні конфліктів обирається стратегія співпраці [Стефаненко, 2010].

У період старшого шкільного віку та студентський час, який характеризується зміною провідної діяльності підлітка, зміною його соціального статусу та набуття нової соціальної ролі, однією з найбільш важливих рис особистості стає асертивність. Вона є особливо важливою, оскільки розглядається, з одного боку, як стійка соціально-психологічна характеристика, базовим фундаментом якої є впевненість у собі, а з іншого – як процес самоствердження, що містить у собі використання стратегії впевненого поведіння та високої самооцінки.

З метою успішної самореалізації, професійного становлення та розвитку, сучасні студенти, які отримують міжнародну освіту, мають бути здатними до застосування асертивної поведінки, вміти виявляти впевненість у можливості досягнення результатів навчання [Солдатова, 2002].

У дослідженні процесів адаптації підлітків в інокультурному середовищі важливе місце посідає поняття інтегративної асертивної поведінки. У підлітковому віці у звичайній системі соціалізації асертивність проявляється у таких якостях, як наполегливість, рішучість, сила волі та впевненість у собі. Дослідження також свідчать про те, що будь-який підліток, де б він не проживав та навчався, проявляє свій пізнавальний досвід, здібності та інтереси. Тобто, процес соціалізації в культурному й інокультурному середовищі однаковий за механікою, але різний за емоційним навантаженням. Заселення до гуртожитку в іншому місті та в іншій країні має відчутну різницю [Ніколаєв, 2010].

Якщо підліток зазвичай має проявляти вибірковість у пізнанні світу, емоційно-особистісне ставлення до навчальних предметів, то в умовах інокультурного середовища більше залежить не від його вибору та бажання, а від можливостей мовного сприйняття предмету та комунікації з однолітками. Необхідно підкреслити суб'єкт-суб'єктну детермінацію асертивності підлітка. Серед суб'єктних якостей важливими є рефлексія, самоаналіз, прийняття відповідальних рішень, здатність навчати себе, ініціативність, прагнення до співробітництва, саморегуляція, контроль і самокорекція. Прояв та актуалізація цих характеристик напряду залежить не тільки від особистості в цілому, а й від її інтелектуального рівня, зокрема здатності швидко опанувати державну мову країни перебування.

Культурний процес – це свідомо робота людини над власним вдосконаленням, впорядкуванням думок, формуванням оточення й пошуком соціально-корисної справи. Якщо продовжувати міркування у цьому контексті, то інша культура, в яку інтегрується молода людина, активніше сприяє її

всебічному розвитку та накопиченню досвіду, реалізації комунікаційних навичок і соціальної діяльності [Зубенко, 2004].

Успішність соціокультурної адаптації підлітків до інокультурного середовища проявляється в таких показниках:

- позитивні взаємозв'язки з новим навколишнім середовищем;
- активна участь у соціальному і культурному житті суспільства;
- адекватність у спілкуванні та у міжкультурних взаєминах;
- цілісність та інтегрованість особистості.

Неможливість позитивного конструктивного виходу із кризи супроводжується виникненням хворобливих переживань невдач, незадоволених потреб, недосягнення цілей, втрати сенсу життя [Солдатова, 2002].

Соціокультурна адаптація мігрантів розглядається дослідниками з точки зору переживання мігрантами змін, культурних відмінностей, ізоляції і депривації, а тому міграція вважається стресогенним, психотравмуючим чинником. Уже в перші роки XX століття в США була виявлена така закономірність міждержавної міграції: нервово-психічне здоров'я мігрантів гірше, ніж у стаціонарного населення. У той же час обстеження на робочих місцях, навпаки, виявляють краще нервово-психічне здоров'я мігрантів у порівнянні з іншими працівниками («феномен здорового мігранта»). Це пояснюється дією чинника селекції, – тільки мігранти з високим рівнем нервово-психічного здоров'я показують достатню адаптацію до нового соціокультурного оточення [Блінова, 2010].

Інтеграція в інокультурне середовище також може бути детермінантою розкриття особистості підлітка, відкриває його сильні сторони, але за умови проходження трьох фаз особистого становлення особистості.

Перша фаза (адаптація) полягає у сприйнятті та вивченні підлітком цінностей, норм спільноти, в якій він на разі перебуває.

Друга фаза (індивідуалізація) характеризується внутрішнім конфліктом підлітка.

Третя фаза (інтеграція) детермінується суперечністю між прагненням індивіда зберегти індивідуальність та бути прийнятим до групи.

При успішному проходженні фази інтеграції та подоланні внутрішнього конфлікту в індивіда формуються такі якості, як гуманність, довіра до людей та впевненість у власних силах. А подолання внутрішніх конфліктів сприяє мобілізації ресурсів особистості для подолання наявних бар'єрів її розвитку; сприяє адаптації та самореалізації у складних умовах та підвищенню стресостійкості; конфлікти допомагають самопізнанню та адекватній самооцінці; позитивно вирішені конфліктні переживання загартовують характер, формують рішучість у поведінці особистості.

У зв'язку з тим, що ситуація адаптації (деадаптації), індивідуалізації (деіндивідуалізації), інтеграції (деінтеграції) при послідовному або паралельному входженні індивіда в різні групи протягом життя відтворюється, закріплюються відповідні особисті навички, внаслідок чого формується міцна невротична психічна структура.

Узагальнюючи все вищесказане, можна зазначити, що існує два компоненти адаптації: психологічна та соціокультурна, а також чотири способи інтеграції підлітка в інокультурне середовище [Berry, 1992].

Асиміляція – повне прийняття правил та способів існування певного інокультурного середовища.

Інтеграція – збалансоване поєднання власних культурних традицій та способів життя з нормами, прийнятими в інокультурному середовищі.

Сепарація – неприйняття норм та особливостей інокультурного середовища, ригідність психологічних та когнітивних реакцій.

Маргіналізація – неприйняття нових норм та правил і втрата власних культурних цінностей та сенсів.

На способи інтеграції впливають типи міграції, культурна дистанція, мовні компетенції, контекст прийняття, вік міграції та фенотипічні характеристики. Головна проблема, з якою зустрічаються підлітки в інокультурному середовищі, – це культурний шок, тобто різносторонність двох культур та їх конфлікт на індивідуальному рівні підлітка в інокультурному середовищі.

Можна стверджувати, що категорія освітніх мігрантів може розглядатися як найменш проблематична з точки зору адаптації, оскільки має на увазі входження в нову культуру молодих людей з чітко поставленими цілями та бажаннями особистого росту, а також із певною фінансовою спроможністю. Одночасно саме підлітки розглядається як нестабільна і потенційно конфліктогенна категорія, з огляду на саму специфіку віку й певні особливості формування дорослої людини. Активний процес адаптації підлітків до нових реалій може викликати фрустрації, депресії, агресивність, але, як зазначив Е. Еріксон, психосоціальна криза є закономірним етапом на шляху саморозвитку особистості до набуття її нової ідентичності [Erikson, 1964].

Висновки і перспективи дослідження. Соціально-психологічна адаптація підлітків з сімей мігрантів залежить від особливостей самовідчуття і самоприйняття, наявності внутрішнього локусу контролю. Розвиток комунікативних і організаторських здібностей у підлітків може суттєво вплинути на використання більш адаптивних стратегій долаючої поведінки, формування лідерських якостей, підвищення показників соціального і вербального інтелекту. Ефективна та успішна інтеграція підлітків залежить від багатьох чинників, зокрема від їхнього психологічного стану, а як наслідок, стресостійкості та інтелектуальної активності. Становлення особистості як суб'єкта соціалізації стає ще більш складним завданням, коли змінюються умови проживання, оточення та мовне середовище. Підлітку доводиться швидше дорослішати, навчатися відстоювати власні позиції у новому комунікативному просторі, формувати такі психологічні властивості, які б дозволили повноцінно та якнайшвидше увійти в соціальну сферу інокультурного середовища. Інокультурне середовище є доволі широким поняттям, що характеризує всю сукупність властивих даному суспільству культурних цінностей, нормативно-соціальної поведінки та мови, які є незвичними або незрозумілими для

представника іншого культурного середовища. Для успішної адаптації важливу роль відіграє асертивність. Вона є особливо важливою, оскільки розглядається, з одного боку, як стійка соціально-психологічна характеристика, базовим фундаментом якої є впевненість у собі, а з іншого – як процес самоствердження, що містить у собі використання стратегії впевненого поведіння та високої самооцінки.

ЛІТЕРАТУРА

- Блінова, 2010 – Блінова О. Є. Психологічні чинники стресу акультурації мігрантів. *Науково-практичний журнал Південного наукового Центру НАПН України* / гол. ред. О. Я. Чебикін. 2010. № 3. С. 12-16.
- Зубенко, 2004 – Зубенко А. Особистісна ідентичність як філософська проблема і результат світоглядних та соціальних трансформацій. *Науковий вісник. Харківський держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди*. Харків, 2004. С. 31-36.
- Никифорова, 2012 – Никифорова Л. А. Курс лекцій Донецького Національного Університету Економіки і Торгівлі ім. М. Тугар-Барановського: Культурологія. Етика. Естетика. Донецьк, 2012. URL: <https://studfile.net/preview/5437159/>
- Ніколаєв, 2010 – Ніколаєв Л. Генезис поняття «асертивність». *Український науковий журнал: Освіта регіону. Політологія. Психологія. Комунікації*. Київ : Університет «Україна», 2010. № 1. С. 132-135.
- Пурська, 2011 – Пурська І. С. Особливості дослідження соціально-культурного середовища в міжнародній маркетинговій діяльності туристичних підприємств. *Економіка. Управління. Інновації*. 2011. № 2 (6). URL: https://tourlib.net/statti_ukr/purska.htm
- Солдатова, 2002 – Солдатова Г. У. Психологическая помощь мигрантам: травма, смена культуры, кризис идентичности. Москва: Смысл, 2002. 479 с.
- Стефаненко, 2009 – Стефаненко Т. Г. Этнопсихология: учебник для вузов. 4-е изд., испр. и доп. Москва : Аспект Пресс, 2009. 368 с.
- Bock, 1970 – Bock Ph. Culture Shock. A Reader in Modern Cultural Anthropology. N. Y., 1970. P. 169, 304
- Berry, 1992 – Berry J. W. Acculturation and adaptation in a new society. *International migration*. 1992. № 1. P. 30.
- Erikson, 1964 – Erikson E. Insight and Responsibility. *Lectures on the Ethical Implications of Psychoanalytic Insight*. N. Y., 1964. P. 163-165
- Ward, 1999 – Ward R., Kennedy A. The measurement of sociocultural adaptation. *International Journal of Intercultural Relations*. 1999. Vol. 23. № 4. P. 659-677.
- Tylor, 1989 – Tylor E. B. Primitive culture. URL : https://www.researchgate.net/publication/233330834_E_B_Tylor_and_the_Problem_of_Primitive_Culture.

REFERENCES

- Blinova, 2010 – Blinova O. Ye. Psykholohichni chynnyky stresu akulturatsii mihrantiv. *Naukovo-praktychnyi zhurnal Pivdennoho naukovoho Tsentru NAPN Ukrainy* / hol. red. O. Ya. Chebykin. 2010. № 3. S. 12-16.
- Zubenko, 2004 – Zubenko A. Osobystisna identychnist yak filosofska problema i rezultat svitohliadnykh ta sotsialnykh transformatsii. *Naukovyi visnyk. Kharkivskiy derzh. ped. un-t im. H. S. Skovorody*. Kharkiv, 2004. S. 31-36.
- Nykyforova, 2012 – Nykyforova L. A. Kurs lektsii Donetskoho Natsionalnoho Universytetu Ekonomiky i Torhivli im. M. Tuhar-Baranovskoho: Kulturolohiia. Etyka. Estetyka. Donetsk, 2012. URL: <https://studfile.net/preview/5437159/>
- Nikolaiev, 2010 – Nikolaiev L. Henezys poniattia «asertyvnist». *Ukrainskyi naukovyi zhurnal: Osvita rehionu. Politolohiia. Psykholohiia. Komunikatsii*. Kyiv : Universytet «Ukraina», 2010. № 1. S. 132-135.
- Purska, 2011 – Purska I. S. Osoblyvosti doslidzhennia sotsialno-kulturnoho seredovyshcha v mizhnarodnii marketynhovii diialnosti turystychnykh pidpriemstv. *Ekonomika. Upravlinnia. Innovatsii*. 2011. № 2 (6). URL: https://tourlib.net/statti_ukr/purska.htm.
- Soldatova, 2002 – Soldatova G. U. Psihologicheskaya pomoshch migrantam: travma, smena kulturyi, krizis identichnosti. Moskva : Smyisl, 2002. 479 s.

- Stefanenko, 2009 – Stefanenko T. G. Etnopsihologiya: uchebnyk dlya vuzov. 4-e izd., ispr. i dop. Moskva : Aspekt Press, 2009. 368 s.
- Bock, 1970 – Bock Ph. Culture Shock. A Reader in Modern Cultural Anthropology. N. Y., 1970. P. 169, 304
- Berry, 1992 – Berry J. W. Acculturation and adaptation in a new society. *International migration*. 1992. № 1. P. 30.
- Erikson, 1964 – Erikson E. Insight and Responsibility. *Lectures on the Ethical Implications of Psychoanalytic Insight*. N. Y., 1964. P. 163-165
- Ward, 1999 – Ward R., Kennedy A. The measurement of sociocultural adaptation. *International Journal of Intercultural Relations*. 1999. Vol. 23. № 4. P. 659-677.
- Tylor, 1989 – Tylor E. B. Primitive culture. URL : https://www.researchgate.net/publication/233330834_E_B_Tylor_and_the_Problem_of_Primitive_Culture.

УДК 159.923.2-044.372

DOI 10.31470/2308-5126-2020-44-1-51-58

Віталій Заїка,

*кандидат психологічних наук,
доцент кафедри соціальної роботи
та спеціальної освіти
Полтавського інституту
економіки і права
ВНЗ Відкритий міжнародний
університет
розвитку людини «Україна»*

E-mail: zaika_vitaliy@ukr.net

ORCID 0000-0001-5710-2997

Vitalii Zaika,

*PhD in Psychology,
Associate Professor of the Department
of Social Work and Special Education
of Poltava Institute of Economics and
Law of Open International
UNIVERSITY of Human Development
«UKRAINE»*

Леся Клевака,

*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри психології та
педагогіки Національного
університету «Полтавська
політехніка імені
Юрія Кондратюка»*

E-mail: klevakaalesi@ukr.net

ORCID 0000-0001-6924-8221

Lesya Klevaka,

*PhD in Pedagogy,
Associate Professor of the Department
of Psychology and Pedagogy of
National University «Yuri Kondratyuk
Poltava Polytechnic»*

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДИНАМІКИ ПЕРЕЖИВАННЯ, ПОДОЛАННЯ ТА ОСОБИСТІСНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ЖИТТЄВОЇ КРИЗИ

У статті розглянуто особливості переживання, подолання життєвої кризи та трансформації особистісної сфери людини. В якості аналізу взято такі різновиди ненормативних життєвих криз: кризи залежності, кризи безробіття, кризи здоров'я, кризи стосунків, кризи самореалізації, кризи втрати, кризи насильства. Наведено результати емпіричного дослідження, за рахунок аналізу власного досвіду, суб'єктивного уявлення про переживання, подолання та особистісні зміни людини внаслідок знаходження в стані життєвої кризи. Проаналізовано розуміння життєвої кризи, її тривалість, фізичну та психологічну симптоматику під час переживання кризи. Розглянуто